

УДК 338.242.2(447)

JEL Classification: E23; F13; O11; O14

DOI: [http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2021\(139\)01](http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2021(139)01)

MAZARAKI Anatoliy,

Doctor of Economics, Professor, rector
of the Kyiv National University
of Trade and Economics
Kyoto str., 19, Kyiv, 02156, Ukraine

MELNYK Tetiana,

Doctor of Sciences in Economics, Professor, Head
of the Department of International Management
of Kyiv National University of Trade and
Economics;
19, Kyoto str., Kyiv, 02156, Ukraine

E-mail: rector@knute.edu.ua

ORCID: 0000-0001-5283-8444

E-mail: t.melnyk@knute.edu.ua

ORCID: 0000-0002-3839-6018

СТРАТЕГІЯ НЕОІНДУСТРІАЛЬНОГО ІМПОРТОЗАМІЩЕННЯ В УКРАЇНІ

Розглянуто концепцію неоіндустріального імпортозаміщення. Проаналізовано сучасний стан розвитку внутрішнього ринку України та зовнішньої торгівлі, визначено детермінанти імпортозалежності економіки України. Окреслено проблемні питання інституційного забезпечення для впровадження стратегії неоіндустріального імпортозаміщення в Україні та надано пропозиції щодо її реалізації.

Ключові слова: зовнішня торгівля, імпорт, внутрішній ринок, імпортозаміщення, імпортозалежність, неоіндустріальне імпортозаміщення, структура використання імпорту.

Постановка проблеми. Актуальність проблематики імпортозалежності визначається сучасними геополітичними змінами та реформатуванням пріоритетів і стратегічних напрямів глобальної економіки. Посилення економічного тиску великих держав, які використовують його у конкурентній боротьбі, зумовлює розгортання цінових війн і навіть збройних протистоянь за контроль над стратегічними ресурсами. Високий рівень залежності країни від імпорту товарів і послуг призводить до значної вразливості її економіки від кон'юнктурних коливань, несприятливих цінових тенденцій на світовому ринку та ставить під загрозу конкурентоспроможність вітчизняного виробництва та експорту.

Як показує світовий досвід, більшість країн на певних етапах свого розвитку впроваджували політику імпортозаміщення з метою захисту певних секторів національної економіки до моменту досягнення ними достатнього рівня конкурентоспроможності на світовому ринку. Більше того, країни, які на сьогодні знаходяться на вершині світового економічного рейтингу завдяки вільному ринку та політиці

© Mazaraki A., Melnyk T., 2021

4

ISSN 1727-9313. ВІСНИК КНТЕУ. 2021. № 5

вільної торгівлі (Великобританія, Німеччина, Японія), у минулому були найбільш активними у використанні протекціоністських заходів для підтримки вітчизняних товаровиробників. Інші країни (Китай, Індія і навіть США) прагнуть сприяти розвитку вітчизняного виробництва та виключити імпорт з ринку.

Наразі в наукових колах немає спільної точки зору щодо ефективності державної політики імпортозаміщення. Ряд науковців негативно оцінюють її роль, вважаючи, що універсальним регулятором у відкритих економіках є ринок.

Ступінь негативного впливу імпорту визначається загальноекономічною ситуацією в країні. Якщо економіка демонструє зростання високими темпами, негативний ефект від зросту імпорту не настільки значущий. Водночас, в умовах уповільнення економічного розвитку значущість заходів державної політики регулювання імпорту істотно зростає. Масштабність стратегічних втрат української економіки від передання значної частини внутрішнього ринку високотехнологічної і споживчої продукції іноземним виробникам важко переоцінити. Це не лише колосальні втрати поточних та майбутніх доходів, відповідне звуження можливостей інвестування, а і втрата можливості підвищення рівня життя та економічного зростання. Про високий рівень імпортозалежності економіки України (більш ніж 62 % імпорту непродовольчих товарів у 2019 р.) йшлося у щорічному Посланні Президента України до Верховної Ради України [1] як про вкрай небезпечну тенденцію національного розвитку. Надходження великої кількості товарів на споживчий ринок, де ще не сформовано конкурентоспроможне внутрішнє виробництво, важелі та регулятори обмеження імпорту й підтримки продукції національного виробництва, зменшують конкурентоспроможність вітчизняних товарів перед імпортом.

Значний дисбаланс між попитом і пропозицією може призвести до втрати вітчизняними виробниками сегментів продажу товарів як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку. Такі обставини вимагають вироблення стратегічного підходу до вирішення проблеми розширення внутрішнього ринку завдяки збільшенню частки товарів вітчизняного виробництва, а імпортозаміщення, що розглядається як каталізатор структурних зрушень та перехідний етап для прискореної модернізації виробництва, у подальшому може створити засадничі умови для конкурентоспроможного експортоорієнтованого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальнотеоретичні та практичні аспекти проблеми стратегії імпортозаміщення досить широко висвітлено у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі. Сучасні прояви доктрини протекціонізму в генезі міжнародної економічної політики досліджено в працях зарубіжних учених: А. Аслунда, А. Позена, Ф. Женере, П. Кругмана, М. Ноланда [2–6] та ін. Останніми роками в зарубіжних наукових колах дедалі частіше піднімаються

питання саме імпортозаміщення, зокрема "*Import substitution industrialization*" – індустріального та неоіндустріального імпортозаміщення (Д. Ірвін, Г. Лонг, М. Шафаеддін, Д. Епштейн, А. Адевале та ін. [7–12]).

Ця проблематика також є об'єктом досліджень вітчизняних науковців. В. Юхименко, В. Лагутін, В. Точилін [13; 14] акцентують увагу на визначальній ролі внутрішнього ринку для довгострокової економічної та фінансової стабілізації України в контексті розвитку світової економіки. Дослідженню місткості внутрішнього ринку та її імпортової складової присвячені праці М. Скрипниченко, М. Цапа, М. Якубовського [15–17], в яких оцінено наслідки зростаючого імпортоспоживання для розвитку національної економіки. Р. Лупак досліджує зв'язок імпортозалежності з економічною безпекою держави [18].

Потребують також поглибленого дослідження проблеми внеску імпорту у процес товарного насичення внутрішнього ринку України, визначення структурних змін, стратегічних пріоритетів та інституціональних трансформацій у реалізації державної політики імпортозаміщення.

Метою статті є дослідження можливостей реалізації стратегії неоіндустріального імпортозаміщення в економіці України. У зв'язку з цим розглянуто особливості трактування категорії імпортозаміщення в умовах неоіндустріального розвитку економіки, проаналізовано сучасний стан розвитку внутрішнього ринку України та зовнішньої торгівлі, визначено детермінанти імпортозалежності економіки України, надано пропозиції щодо впровадження стратегії неоіндустріального імпортозаміщення в Україні.

Матеріали та методи. Теоретичну та методичну основу для написання статті склали сучасні наукові концепції, теоретичні розробки з питань розбудови та аналізу функціонування внутрішнього ринку, статистичні дані Державної служби статистики України та Національного банку України. Для досягнення мети дослідження й реалізації поставлених завдань використано методи статистичного аналізу, синтезу, групування та графічного зображення результатів.

Результати дослідження.

Особливості трактування категорії імпортозаміщення в умовах неоіндустріального розвитку економіки.

За останні чверть століття відбулося безпрецедентне зростання економіки у країнах, що розвиваються. Посилення глобалізації обумовило протягом 1995–2019 рр. більш ніж двократне реальне зростання ВВП на особу в цих країнах у паритеті купівельної спроможності. Натомість у розвинених країнах економіка зросла за цей період лише на 44 %. Унаслідок цього в наукових колах почали виникати суперечки щодо можливостей бідних країн наздогнати багатих. Однак вибухове зростання торгівлі припинилося, а промислово розвинений світ почав зосереджуватися на внутрішньому розвитку. Тому деякі уряди держав повертаються до старих ідей. Серед них – "імпортозамінна індустріалізація" (*ISI*), стратегія, яка спрямована на розвиток промислового

потенціалу при захисті вітчизняних виробників від іноземної конкуренції [7]. Багатьом країнам може здатися, що у них немає іншого вибору, окрім як спробувати реалізувати цю ідею, однак відсутність відповідних умов у найбідніших економіках ставить під загрозу можливості такого відродження.

Як показали зарубіжні дослідження, протекціонізм без стимулювання інноваційного розвитку промисловості призводить до довгострокового скорочення національної конкурентоспроможності та зростання імпортозалежності, тоді як підвищення продуктивності у базових експортоорієнтованих галузях завдяки імпортозаміщенню дає змогу сформувати тренд самопідтримки зростання [19]. А перехід до експорту продукції переробних галузей неможливий без інноваційного розвитку виробництв для внутрішнього ринку. Ці теорії знайшли підтвердження у процесі промислового розвитку Аргентини в 1970–1980-х рр., Південної Кореї 1990-х і Китаю 2000-х років., де зростання державно-приватних інвестицій в освіту та інновації сприяло зміні технологічних укладів і спіловер-ефекту – переходу від зростання внутрішньої конкурентоспроможності до міжнародної [9; 20].

Таким чином, імпортозаміщення слід трактувати як ключ до відновлення на новій технологічній основі переробних галузей, орієнтованих на внутрішній ринок. Однак ланцюгова форма імпортозалежності української економіки, недостатньо розвинені інститути і несприятливе макроекономічне становище роблять кінцевий результат цього процесу інваріантним – від автаркічного до неоіндустріального.

Для країн, що розвиваються, загальним імперативом структурних змін є неоіндустріалізація, пов'язана зі структурними зрушеннями в економіці розвинених країн, обумовленими розвитком новітнього 4-го технологічного укладу та "Індустрії 4.0" [21], а також зі стимулюванням репатріації матеріальних виробництв, збагачених новими технологіями.

Серед *якісних ознак неоіндустріалізації* для країн з перехідною економікою можна виділити:

- підвищення технологічної ідентичності промисловості до рівня 4-го і в перспективі 5-го технологічного укладу;
- прискорений інноваційний розвиток видобувного і переробного секторів завдяки стимулюванню випереджаючого імпорту технологій;
- використання інвестиційних і матеріальних ресурсів сировинного сектора (у т. ч. державних корпорацій) і державних банків у партнерстві з бізнесом для відтворення конкурентоспроможної на світовому ринку промисловості [11].

Неоіндустріалізація та імпортозаміщення перебувають у функціональному причинно-наслідковому зв'язку, що об'єднує їх у системі структурних перетворень економіки. Позитивне структурне зрушення (наслідок) може бути забезпечено перетвореннями в системі національного

відтворення, які обумовлені розвитком економічних відносин у сфері інвестування, кредитування, власності (причина). Попри глобальний характер неоіндустріального шляху, для української економіки, деіндустріалізація якої ускладнила прискорений розвиток несировинного експорту, імпортозаміщення є основним джерелом неоіндустріалізації [11].

Негативний досвід у СРСР, Північній Кореї та Кубі реалізації стратегії *автаркічного* імпортозаміщення, що передбачала відмову від інтеграції до глобальних технологічних ланцюгів зі спробою часткового їх відтворення усередині країни та відсторонення від участі в міжнародному русі капіталу і трансфері інновацій, показав неможливість вийти на позитивний макроекономічний тренд і скоротити технологічне відставання. Тому автаркічне імпортозаміщення не може розглядатися з метою структурних перетворень.

У результаті *наздоганяючого* імпортозаміщення, коли в країні створюються, наприклад, складальні підприємства великих світових автомобілебудівних, радіоелектронних, хімічних, харчових корпорацій тощо, економіка стає повністю залежною від імпорту сучасного обладнання.

Неоіндустріальне імпортозаміщення – це об'єктивний процес, що детермінований необхідними і суттєвими зв'язками між попитом і пропозицією, виробництвом і споживанням, та відображає панівні тенденції розвитку сучасної світової економіки (структурні зміни під впливом науково-технічного прогресу, глобалізації).

Для відновлення переробної промисловості на новій технологічній основі та насичення внутрішнього ринку необхідні, з одного боку, імпорт технологій, а з іншого – значні інвестиції. Також для реалізації політики неоіндустріального імпортозаміщення необхідним є технологічне співробітництво національних і зарубіжних компаній [11]. Використання накопиченого потенціалу прикладної науки, зокрема і в Україні, вимагає вертикальної інтеграції виробників ресурсів, проміжної і готової продукції, організацій НДДКР, фінансових компаній та банків.

З цією метою неоіндустріальне імпортозаміщення має бути опосередковано розвитком нових видів економічних зв'язків:

b2b (business-to-business): створення технологічної платформи і мережевого кластера імпортозаміщення, які об'єднують різні форми взаємодій університетів, НДІ і КБ, підприємств-замовників НДДКР та інноваційні кластери на крос-платформенній і міжкластерній основі;

b2g (business-to-government): формування державно-приватного партнерства неоіндустріального імпортозаміщення, яке в перспективі може бути трансформовано в імпортозамінні холдинги з державною участю;

b2s (business-to-society): інноваційний розвиток переробного сектора в рамках "квадро-спіралі" ("*Quadruple Helix*"), в якій реалізується запит на інновації та конкурентоспроможні вітчизняні блага з боку суспільства [23].

Таким чином, відмінність неоіндустріального імпортозаміщення від наздоганяючого і автаркічного виявляється на рівні цілей, які зміщуються від короткостроково-ринкових до довгостроково-відтворювальних: створення умов стійкого економічного зростання у процесі глибокої виробничо-технологічної диверсифікації, підвищення ступеня переробки сировини, створення нових робочих місць у переробних і високотехнологічних галузях, розширення податкової бази (рис. 1).

Рис. 1. Концептуальні відмінності неоіндустріального імпортозаміщення

Джерело: узагальнено авторами за [11; 18; 21].

Отже, до основних принципів неоіндустріального імпортозаміщення можна віднести: обумовленість структурними перетвореннями і розвитком економічних відносин у відтворювальній сфері; стратегічне планування, що поєднує короткостроковий протекціонізм і стимулювання інноваційного розвитку промисловості; пріоритетне заміщення імпорту засобів виробництва і випереджаючий імпорт технологій у рамках державно-приватного партнерства. Ці принципи й визначають відмінність комплексу інструментів неоіндустріального імпортозаміщення від автаркічного і наздоганяючого внаслідок його невід'ємності від структурних перетворень економіки, що включає формування необхідного інституційного середовища, стратегічного планування щодо інвестування у конкурентоспроможні переробні виробництва, стимулювання крос-платформених міжкластерних взаємодій у рамках імпортозамінних бізнес-груп.

На відміну від автаркічного й наздоганяючого імпортозаміщення, ключовим суб'єктом яких є держава, до суб'єктів неіндустріального імпортозаміщення також належать бізнес-групи сировинних, переробних і високотехнологічних підприємств, мережеві кластери переробних підприємств, які формують технологічні ланцюги виробництва. У цьому випадку роль держави трансформується з регулятора в співінвестора й партнера суб'єктів виробничого підприємництва.

Можна виділити основні положення концепції неіндустріального імпортозаміщення, яка ґрунтується на розвитку економічних відносин у відтворювальній системі [11]:

економічна основа неіндустріального імпортозаміщення полягає у модифікації економічних відносин у відтворювальній системі, що пов'язано зі створенням нових суб'єктів, зв'язків держави та бізнесу;

акцент на внутрішній попит на засоби виробництва при прийнятті бізнесом інвестиційних рішень і формуванні промислової політики держави;

поєднання інноваційної діяльності технологічних платформ у єдину технологічну платформу неіндустріального імпортозаміщення;

відтворення великих галузевих структур – бізнес-груп, що створюються на базі суб'єктів державно-приватного партнерства у формі стратегічних альянсів, а також формування особливої соціальної групи;

формування мережевих імпортозамінних кластерів, детерміноване стимулюванням інноваційного розвитку підприємств, які об'єднані в виробничий ланцюг і знаходяться у різних промислових кластерах.

Ключовою умовою надання імпортозаміщенню неіндустріального характеру є відтворення національного інтелектуального капіталу. Це, в свою чергу, вимагає формування технологічної платформи його інвестування – сучасної форми інтеграції університетів, інноваційних фірм, держави та недержавних компаній-замовників НДДКР. Відповідно до реалізації політики неіндустріального імпортозаміщення технологічна платформа має забезпечувати взаємодію раніше створених у країні платформ, НДІ та університетів, підприємств-споживачів інновацій і держави в рамках цільових програм підтримки імпортозаміщення.

Розвиток економічних відносин інвестування інновацій, що генерується технологічною платформою неіндустріального імпортозаміщення, має супроводжуватися становленням їх нових суб'єктів – імпортозамінних бізнес-груп [12]. З огляду на особливості великих холдингів – основних національних інвесторів (вертикальний характер і класичний тип, висока ступінь зв'язку з державою і рекомбінований тип власності), доцільним є розвиток таких бізнес-груп на базі державно-приватного партнерства неіндустріального імпортозаміщення.

Імпортозамінні бізнес-групи мають інтегрувати виробничі, науково-інноваційні, логістичні компанії, спільна діяльність яких здатна відтворити в економіці конкурентоспроможні ланки виробничо-господарських

ланцюгів. Суб'єктами імпортозамінних бізнес-груп можуть бути як приватні, так і акціонерні підприємства, у тому числі за участю держави.

На відміну від державно-приватного партнерства, формування якого неминуче матиме галузевий характер, імпортозамінні бізнес-групи повинні об'єднувати існуючі холдинги і незалежні компанії декількох суміжних галузей на основі стратегічного альянсу. Цей механізм передбачає взаємне паритетне інвестування його учасників для того, щоб не допустити втрати контролю власників над своїми активами і водночас забезпечити координацію інвестиційної, інноваційної, виробничої діяльності.

Інтереси промислових компаній щодо інтеграції в імпортозамінні бізнес-групи полягають в отриманні податкових пільг, інвестиційного фінансування та доступу до нових технологій. Тому функцією держави в стимулюванні таких інтеграційних процесів буде: гарантування прав власності учасників імпортозамінних бізнес-груп; їх довгострокова кредитна підтримка; надання податкових пільг для інвестицій у розроблення і передання в масове виробництво інновацій для внутрішнього ринку; передання технологій з ОПК; спільне інвестування у створення нових імпортозамінних виробництв.

Зарубіжний досвід державної підтримки холдингів – лідерів національного ринку показує, що найбільш повно вона реалізується в Японії та Південній Кореї. На основі узагальнення досвіду цих країн можна запропонувати такі форми *державного стимулювання інноваційної та виробничої діяльності імпортозамінних бізнес-груп*:

- пільгове довгострокове кредитування інноваційних імпортозамінних проєктів у галузях з найбільшою іноземною конкуренцією (радіоелектроніка, верстатобудування, фармацевтична промисловість);
- державне спільне інвестування фундаментальних досліджень у рамках інноваційних проєктів, у яких будуть комерціалізовані результати діяльності технологічної платформи неіндустріального імпортозаміщення;
- антикризова підтримка компаній, які виробляють продукцію для національного ринку, за умови їх входження в імпортозамінні бізнес-групи.

Слід зазначити, що стосовно концепції "національних лідерів" загалом, є сумніви в доцільності цілковитої орієнтації на неї. Багато фахівців відзначають, що з розвитком міжнародної конкуренції ні розмір капіталу, ні державна підтримка не гарантують конкурентних переваг і захисту від банкрутства. Для успіху обов'язково потрібна інновація. Капітал не може автоматично забезпечити появу інновації, а уряд точно не знає де, ким і коли вона буде вироблена. Тому він може підтримувати неефективні проєкти. Про це, зокрема, свідчить досвід зазначених азійських країн, у яких під час формування "національних лідерів" державну підтримку надано багатьом компаніям і проєктам, що в результаті виявились неефективними [24].

Крім цього, від більшості великих компаній в Україні важко очікувати суттєвої активізації інноваційної діяльності. Багато з них діють у старих, традиційних галузях, звикли вести бізнес у неконкурентному

середовищі, збільшувати доходи завдяки пошуку ренти, а не підвищенню ефективності виробництва, мають специфічний людський капітал і низьку мотивацію до інноваційної діяльності. Зокрема, їх власники і топ-менеджери зазвичай не мають необхідної кваліфікації і досвіду інвестування в наукові дослідження й розробки. А працівникам, які можуть бути залучені до творчої діяльності, навряд чи будуть забезпечені сприятливі умови і сильні стимули для інновацій, оскільки трудові та господарські відносини на цих підприємствах багато в чому засновані на неефективних неформальних правилах. Крім того, представники великих компаній істотно впливають на рішення, що приймаються урядом. У зв'язку з цим основна частина державних преференцій може бути отримана саме ними.

Поряд з формуванням імпортозамінних бізнес-груп, іншим відтворювальним механізмом неоіндустріального імпортозаміщення є *розвиток цільової соціальної групи*, що об'єднує вчених і винахідників, менеджерів інноваційних фірм і високотехнологічних підприємств. Серед шляхів прискореного розвитку цільової соціальної групи неоіндустріального імпортозаміщення можна виділити такі:

- організація державно-корпоративного освітнього замовлення на підготовку фахівців для модернізованих підприємств переробних галузей, із залученням всіх учасників імпортозамінних бізнес-груп. Його механізм має включати загальнонаціональний відбір претендентів, програму стовідсоткового працевлаштування, комплекс стажувань у провідних світових промислових центрах й інноваційних кластерах;
- формування загальнонаціонального кадрового резерву для переробних і високотехнологічних галузей, з поетапним підвищенням кваліфікації;
- застосування податкових звільнень для фонду оплати праці і заробітної плати працівників підприємств 5-го і 6-го технологічних укладів, що беруть участь в імпортозаміщенні, а також для майна освітніх організацій, що виконують державно-корпоративне освітнє замовлення;
- гарантований викуп державою патентів і авторських прав на винаходи, необхідні для випуску конкурентоспроможної імпортозамінної продукції.

Таким чином, на сучасному етапі для виходу з кризи і відновлення промисловості назріло питання впровадження стратегії неоіндустріального імпортозаміщення. Це передбачає розгортання в економіці конкурентоспроможних елементів глобальних виробничих ланцюгів, спрямоване на подолання її деіндустріалізації, що базується на керованих структурних змінах, пов'язаних з інноваційним розвитком сировинних і відтворенням сучасних переробних галузей.

Сучасний стан розвитку внутрішнього ринку України.

Розвинений внутрішній ринок є фундаментом успішності країни, основою довгострокового економічного розвитку та економічної безпеки. Натомість в Україні протягом усього періоду незалежності внутрішній ринок відігравав другорядну роль. Національні виробники

і споживачі здебільшого орієнтувалися на привабливіші зовнішні ринки та більш конкурентоспроможну імпорتنу продукцію. У такій моделі економічного розвитку хронічно нагромаджувалися макроекономічні дисбаланси та девальваційний потенціал.

За роки незалежності України командно-адміністративна модель нерівних прав та можливостей, дискримінаційного доступу до ресурсів, марнотратного господарювання не трансформувалася у сучасну конкурентну ринкову економічну систему, яка генерує інвестиційні стимули та інноваційний дух підприємництва. Натомість постала мала сировинна економіка з депресивним бізнес-кліматом, надмірним зовнішнім боргом (рис. 2), високим рівнем доларизації, тінізації й криміналізації господарської діяльності.

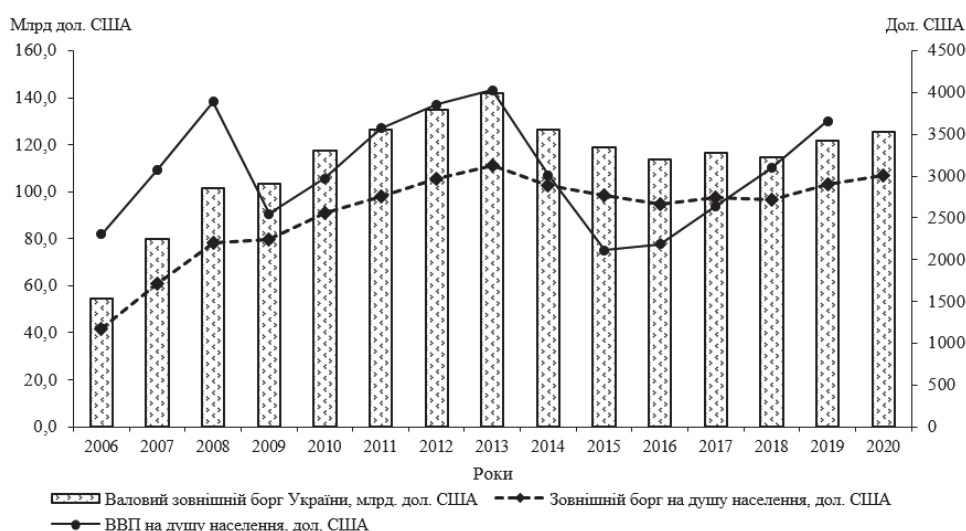

Рис. 2. Динаміка зовнішнього боргу України 2006–2020 рр.

Джерело: побудовано авторами за даними НБУ [25].

Експорт має переважно сировинний характер і складається з низько-технологічних товарів (сільськогосподарська і металургійна продукція), що робить національну економіку чутливою до коливань світових цін, виштовхує її на узбіччя науково-технологічного і економічного розвитку.

Порівняння ключових макроекономічних показників України та деяких сусідніх країн наведено в табл. 1.

Монополізація обмежує можливості підвищення ефективності національної економіки. Визначальна роль монополій вплинула на розвиток політичних і соціальних інститутів та суспільної етики, спричиняючи їх примітивізацію і поширення корупції. Наслідком стало "проїдання" національного багатства, виснаження національних ресурсів, застарілість інфраструктури та промислового комплексу, загальна відсталість України від інших, зокрема сусідніх, країн. Утримання низької вартості робочої сили як конкурентної переваги перешкоджає формуванню середнього класу й стимулює трудову міграцію.

Таблиця 1

Макроекономічні показники України та інших країн, 2019 р.

Макроекономічні показники	РФ	Білорусь	Туреччина	Польща	Україна
ВВП *, млрд дол. США	4281.8	188.8	2325.6	1299.3	560.7
ВВП на особу *, дол. США	29181	19943	27875	34218	13341
Доходи державного бюджету, млрд дол. США	311.8	11.6	154.2	104.3	38.6
Видатки державного бюджету, млрд дол. США	281.3	10.1	176.0	107.9	41.5
Витрати на науку, % до ВВП	0.99	0.61	0.96	1.21	0.47
Витрати на здоров'я, % до ВВП	5.34	5.93	4.22	6.54	7
Витрати на здоров'я на душу населення, дол. США	585.9	342.5	444.7	906.8	177.4
Експорт товарів, млрд дол. США	422.8	22.5	171.1	251.9	50.1
Експорт послуг, млрд дол. США	62.7	9.6	54.9	72.0	15.6
Імпорт товарів, млрд дол. США	243.8	31.7	200.7	246.7	60.8
Імпорт послуг, млрд дол. США	98.8	5.8	28.0	43.9	6.9

* За паритетом купівельної спроможності

Джерело: побудовано авторами за даними Держстату України, Євростату [26; 27].

Продуктивність праці в Україні майже вдвічі відстає від середньо-світового рівня. За обсягами ВВП на одну особу (за паритетом купівельної спроможності – ПКС) Україна у 3.5 раза поступається середньому рівню ЄС, у 2.6 – Польщі, у 2.2 раза – Російській Федерації [27].

На перше місце серед *рушіїв вітчизняної економіки* вийшов аграрний сектор, який має експортну спрямованість. Україна посідає перше місце на світовому ринку за обсягами експорту соняшникової олії, четверте – кукурудзи та ячменю, шосте – пшениці.

Сільське господарство зберігає спеціалізацію на виробництві зернових та олійних культур, переважно великими агрохолдингами. У кризових умовах перебуває також тваринницька галузь, не розвиваються малі форми господарювання, у занепаді фермерство, що загалом негативно відбивається на соціально-економічному становищі села.

Промисловість втратила свою роль рушія зростання (рис. 3). Останні роки характеризуються стагнацією виробництва промислової продукції, причому скорочення притаманне переважній більшості секторів.

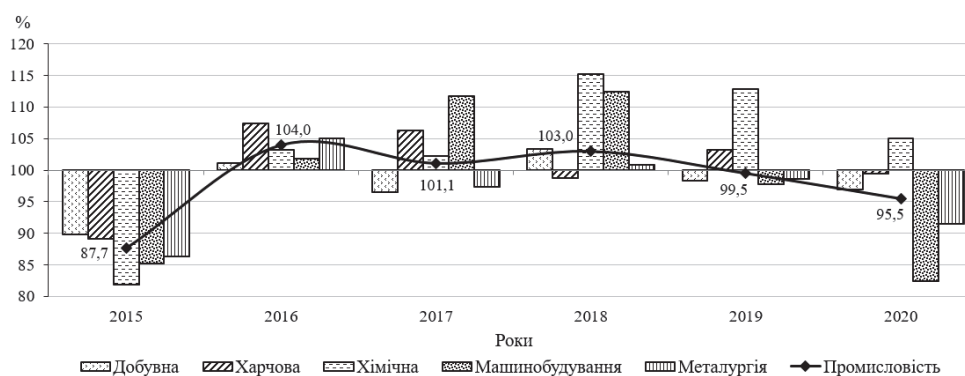

Рис. 3. Індекси промислової продукції за видами діяльності*

* Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополь, а також без урахування частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: побудовано авторами за даними Держстату України [26].

За ці роки розвиток промислових виробництв мав такі особливості:

- нестійкість темпів відновлення зростання післякризових явищ;
- міжгалузева нерівномірність зростання;
- щорічні коливання за окремими видами виробництва;

• різні тренди розвитку в межах одного виду діяльності (наприклад, у виробництві харчових продуктів у 2020 р. спостерігалось зростання у групах: "перероблення та консервування фруктів і овочів" та "виробництво олії та тваринних жирів" за скорочення усіх інших, а в добувній – при загальному скороченні цього виду діяльності зростала група "добування каменю, піску та глини" на 107.5 %; у виробництві електричного устаткування зросла група "виробництво електророзподільчої та контрольної апаратури" – на 146.7 %) [26].

Відповідно, по ключових видах промислової діяльності відбулися такі зміни:

- продовження зростання в останні роки та у 2020 р. на *ринку фармацевтичної продукції* (на 103 %) в умовах знецінення гривні, зростання вартості імпортової сировини та падіння купівельної спроможності населення. Попри неможливість вітчизняних підприємств конкурувати зі світовими виробниками оригінальних препаратів та випуск переважно препаратів-дженериків, провідні українські фірми нарощують свою сукупну ринкову частку. Загалом щорічний приріст ринку ліків у натуральному вираженні за останні два роки становив 14 %, а у вартісному обсягу зріс до 61.2 млрд грн. Зростання підтримувалося реформою механізму державних закупівель у медицині, впровадженням реімбурсації, зовнішнім попитом, якому сприяло отримання підприємствами сертифікатів *GMP*;

- на *ринку деревообробної продукції* спостерігалось нестійке зростання у 2017–2018 рр., але у 2019 та 2020 рр. галузь почала втрачати темпи. Серед підвидів діяльності існує дисбаланс: більш стрімкими темпами зростає лісопилне та стругальне виробництво – щороку в середньому на 4.3 %, а виробництво зі значною переробкою – виготовлення виробів з деревини, корка та ін. – на 1.7 % у рік. Цей ринок – один із перспективних, але для вітчизняного виробництва визначальним є зовнішній попит, що сформував експортоорієнтованість виробництва на рівні 2.8 % у 2020 р. Водночас розвиток цього ринку характеризується значною імпортозалежністю виробництва у сфері забезпечення сировиною (целюлозою, макулатурою) та комплектуючими;

- на *ринку меблів*, де після втрати майже 20 % обсягів збуту в 2014–2015 рр. виробники переорієнтувались на нові ринки, а також завдяки зростанню внутрішнього попиту перевищили рівень виробництва у 2017 р. відносно 2012 р. на 11.2 %. Однак з 2018 р. відбувалося скорочення цієї групи, яке в 2020 р. становило 4.6 %;

- у *машинобудуванні* падіння обсягів виробництва змінилось невеликим зростанням з 2016 р. завдяки окремим виробництвам електричного устаткування на 4.5 % та виробництву вузлів і деталей до

автотранспортних засобів на 23.1 %. Але галузь не відновила докризові масштаби виробництва – останні два роки спостерігається скорочення виробництва і у 2020 р. воно становило 17.6 %;

• у виробництвах харчової продукції існує нестійка позитивна динаміка. Українські виробники забезпечують більшу частку потреб у продовольстві на внутрішньому ринку і сприяють формуванню експортного потенціалу країни (22.3 % промислового експорту). У 2019 р. обсяг реалізованої продукції підприємствами галузі становив 79.8 млрд дол. США, але у 2020 р. темпи зростання виробництва скоротилися до 5.1 % (у 2019 р. – 12.9 %, 2018 р. – 15.3 %).

За підсумками останніх років, у промисловості спостерігалось зростання у тих видах промислової діяльності, що були підтримані інвестиційним, зовнішнім та внутрішнім споживчим попитом, а також забезпечені сировиною для переробки сільським господарством та добувною промисловістю.

Ще одним підтвердженням того, що промисловість в Україні перестала бути драйвером економічного зростання, є діяльність промислових підприємств. Так, за даними Державної служби статистики України, станом на кінець 2019 р. у промисловості діяло 12.5 % усіх підприємств України (47 679 од.) [26]. Це на 2.5 тис. од. менше, ніж у сільському, лісовому та рибному господарстві; більш ніж удвічі менше аналогічного показника по сектору оптової та роздрібною торгівлі й ремонту автотранспортних засобів.

Як і раніше, українська промисловість тримається переважно на виробництвах сировинно-матеріального спрямування з низьким ступенем технологічної переробки продукції, яка однак має певний попит на внутрішньому та зовнішньому ринках. Серед виробництв переважно внутрішньої орієнтації відносно стабільність мають ті, що задовольняють життєво важливі (а тому відносно "негнучкі") потреби населення в основних продуктах харчування. Не поступаються також види діяльності, за високими обсягами споживання продукції яких зазвичай негативно оцінюють загальний стан соціально-культурних уподобань населення (тютюн, спиртні напої).

Для подолання економічної відсталості необхідні інвестиції. Проте попри 23%-ний середньорічний приріст капітальних інвестицій у 2016–2019 рр., частка валового нагромадження основного капіталу у ВВП України за останні 10 років не перевищувала 19 % (рис. 4), тоді як для модернізації економіки цей показник має становити щонайменше 25 % ВВП.

Кризовий стан у внутрішньому інвестуванні засвідчує негативна динаміка індексів капітальних інвестицій. Якщо в 2019 р. зростання демонстрували багато видів діяльності, то вже у 2020 р. таких лише два: поштова та кур'єрська діяльність – завдяки розвитку служб доставки та онлайн-торгівлі, а також телекомунікації (електрозв'язок), оскільки кризові явища в економіці посилювалися кризою COVID-19.

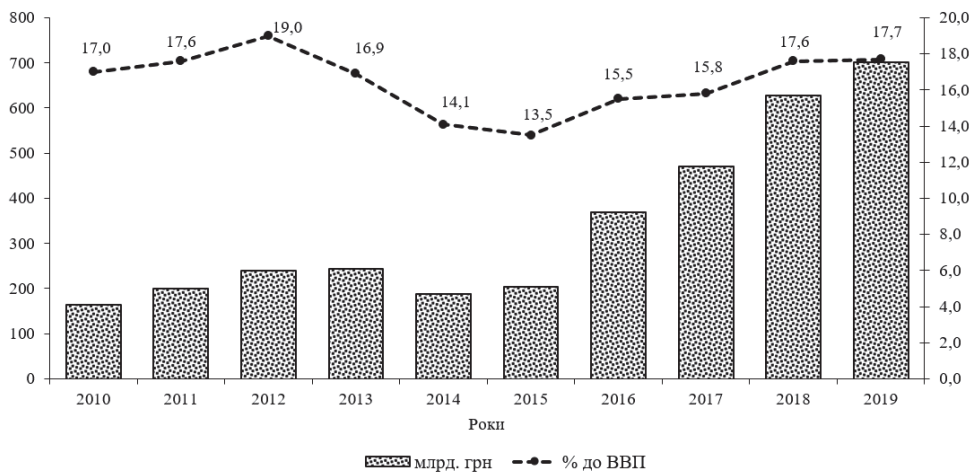

Рис. 4. Валове нагромадження основного капіталу (% ВВП та млрд грн)

Джерело: побудовано авторами за даними Держстату України [26].

Крім поширення захворюваності та невизначеності з розвитком пандемії, що виявилось у слабких ділових очікуваннях підприємств, на інвестиції також негативно вплинула невирішеність окремих питань в альтернативній енергетиці. Унаслідок цього у 2020 р., попри поліпшення фінансових результатів підприємств, відбулося широкомасштабне падіння інвестицій майже за всіма видами діяльності.

Основним джерелом капітальних інвестицій залишаються власні кошти підприємств (65,4 % у 2019 р.), натомість банки майже виключені з інвестиційного процесу, частка кредитних коштів, за підсумками 2019 р., становила лише 10,8 % (у 2018 р. – 7,8 %) [26].

Зростання внутрішніх інвестицій стримується несприятливим інвестиційним кліматом, низьким рівнем довіри громадян і підприємців до фінансових інституцій, недостатнім захистом прав власності, непослідовністю державної політики з розбудови фінансового ринку та нерозвиненістю фінансового посередництва. Джерела внутрішнього фінансування інвестицій обмежуються через малоефективну систему залучення інвестиційних ресурсів: депозити населення є переважно короткостроковими, а понад 70 % заощаджень фізичних осіб нагромаджено поза банками. Активне придбання комерційними банками державних цінних паперів відволікає значний обсяг коштів від кредитування реального сектора економіки.

Таким чином, з огляду на зазначені кризові тенденції розвитку української промисловості як передумови розвитку імпортозаміщення, необхідною є концентрація зусиль на забезпеченні позитивного вектора впливу товарної структури імпорту на внутрішнє виробництво, а відтак, зростання міжнародної конкурентоспроможності економіки. Серед визначених Президентом України пріоритетів держави у цьому аспекті на найближчі роки визначено [1]:

- розвиток внутрішнього ринку як основи стійкого зростання. Це передбачає: зменшення імпортозалежності національної економіки; сприяння розвитку малого та середнього бізнесу; поліпшення умов реалізації людського потенціалу; зміцнення інституційної основи національної економіки, її декриміналізація та детінізація;

- активну експортну політику, що ґрунтується на: поліпшенні структури експорту, освоєнні нових зовнішніх ринків і розширенні кола зовнішньоторговельних партнерів України; сприяння виходу на зовнішні ринки нових учасників зовнішньоекономічної діяльності.

Стан зовнішньої торгівлі та детермінанти імпортозалежності економіки України.

Загалом економіка України є досить імпортозалежною. За 30 років незалежності країні так і не вдалося скоротити залежність від імпорту (станом на 2019 р. частка імпорту у ВВП становила 49 %). Поряд з цим коефіцієнт відношення темпів зростання імпорту до темпів зростання ВВП (рис. 5) має стабільне значення: більше одиниці протягом багатьох років (за винятком кризових років).

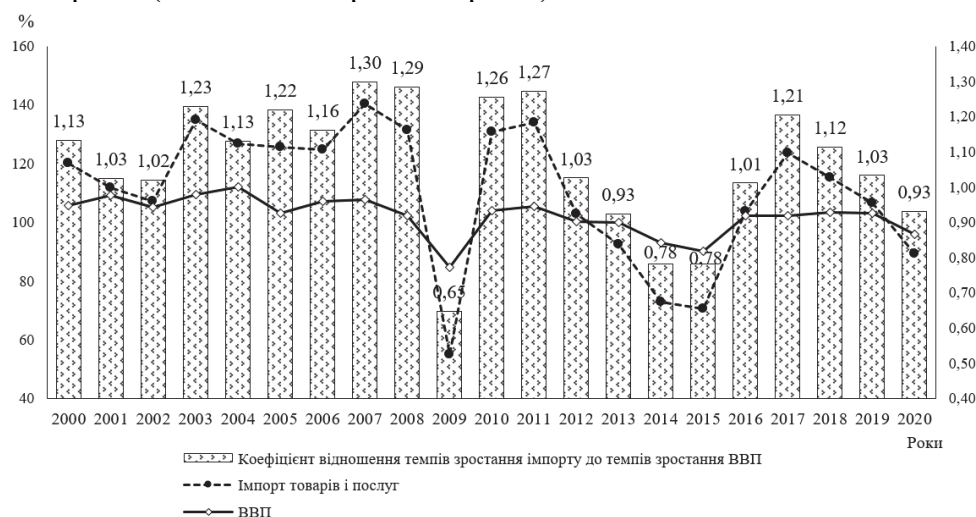

Рис. 5. Співвідношення темпів зростання імпорту і ВВП України, 2000-2020 рр.

Джерело: побудовано авторами за даними Держстату України [26].

Теорія та світова практика свідчать про суперечливість поглядів щодо наслідків імпорту для національної економіки. Імпорт задовольняє потреби країни в товарах, які або не виробляються вітчизняними підприємцями, або ж обсяг їх випуску є недостатнім. Як наслідок, забезпечується активне насичення внутрішнього ринку та економія суспільної праці, підвищення рівня зайнятості в торгівлі й суміжних видах діяльності, зростання стандартів виробничого та особистого споживання через придбання товарів і технологій, розширення обсягів надходжень до державного бюджету. Водночас, як свідчить практика, на певному етапі розвитку економіки за умов низької конкурентоспромож-

ності вітчизняного виробництва імпорту зумовлює нераціональне збільшення частки іноземної продукції у внутрішньому споживанні на тлі зменшення зайнятості у сфері матеріального виробництва, погіршення фінансового стану місцевих підприємств, а також їх банкрутства [28].

Тенденція до нарощування частки імпорту на внутрішньому ринку України не відповідає національним економічним інтересам і гальмує потенціал розвитку національного виробництва. Порівнюючи динаміку вітчизняного випуску та фізичні обсяги імпорту (рис. 6), можна констатувати, що розвиток внутрішнього ринку переважно підтримувався імпортом, а не власним виробництвом.

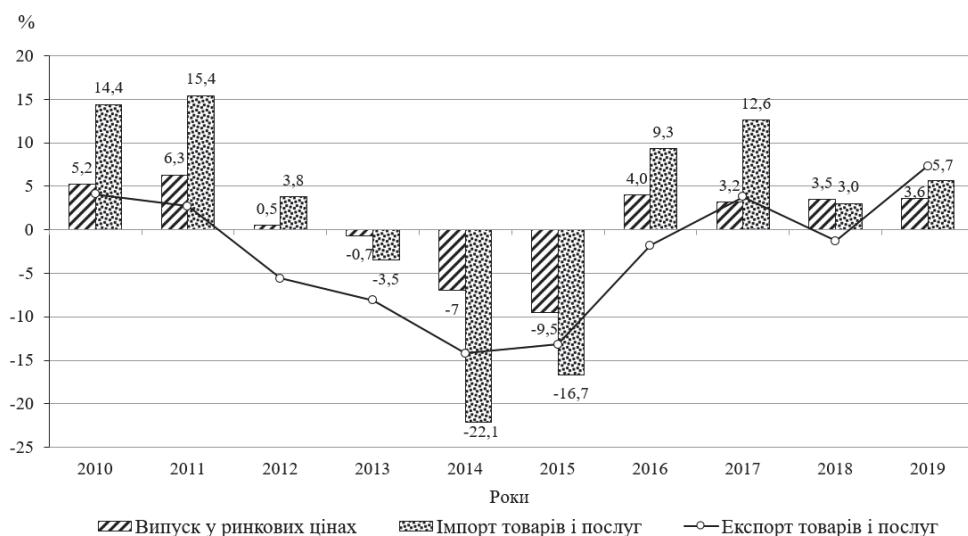

Рис. 6. Темпи приросту фізичного обсягу випуску, експорту та імпорту товарів і послуг у 2010–2019 рр., %

Джерело: розраховано авторами за даними Національних рахунків України за відповідні роки [26].

Із появою позитивної динаміки розвитку економіки у 2016 р. відновилась випереджаюча динаміка імпорту товарів і послуг порівняно з розвитком вітчизняного виробництва. Так, у 2016 р. темпи приросту імпорту в 2.3 раза вищі за динаміку власного виробництва, а у 2017 р. – у 3.9 раза. І попри перевищення темпів приросту випуску обсягів імпорту у 2018 р., у 2019 р. знову відновилась динаміка попередніх років, пов'язана з випередженням зростання імпорту над випуском товарів і послуг.

Існуюча товарна структура зовнішньої торгівлі України зумовлює хронічний характер дефіциту торговельного балансу. Як свідчать статистичні дані НБУ [29], експорт України має переважно сировинний характер і складається з продукції перших технологічних переділів. Порівняно з 2010 р. у 2019 р. зросла частка продукції сільського господарства (з 8 % до 23 %), добувної промисловості (з 7.1 % до 8.1 %), а також низькотехнологічних галузей (з 17.8 % до 29.4 %). Водночас

в українському експорті скорочуються частки середньо-високотехнологічних та високотехнологічних галузей (з 22 % до 10.7 % та з 3.2 % до 2.6 % відповідно).

Структура українського імпорту, на відміну від експорту, складається з високотехнологічної продукції, енергоносіїв та товарів кінцевого споживання. У структурі вітчизняного імпорту в 2020 р. суттєву частку становила машинобудівна продукція (34.3 %). Майже половину ввезених машин і устаткування становлять споживчі товари довготривалого користування (автомобілі, побутова електротехніка і електроніка). Сировинні товари становлять 44.5 % усього обсягу імпорту, у структурі яких значна частка належить продукції хімічної промисловості (табл. 2).

Таблиця 2

Структура імпорту товарів в Україні (% до підсумку)

Товарна група	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
I. Переважно сировинні товари	59.2	52.8	60.1	58.3	55.8	55.6	58.1	59.5	51.5	52.1	50.2	46.9	44.5
Сільгоспсировина	2.3	3.4	5.3	4.1	5.4	6.5	6.4	5.1	5.5	4.8	4.8	5.2	6.5
Мінеральні продукти	43	32	34.8	36.4	32.5	29.1	29.6	31.2	21.6	25.2	24.8	21.4	15.5
Продукція хімічної промисловості	11	14	16.7	15.1	15.4	17.0	19.2	20.5	21.6	19.7	18.5	18.2	19.9
Деревина і вироби з неї (крім меблів)	2.9	3.4	3.3	2.7	2.5	3.0	2.9	2.7	2.8	2.4	2.4	2.1	2.6
II. Переважно товари інвестиційного призначення	22.2	34.8	27.8	31.2	32.6	31.8	28.2	27.8	35	36.1	36.8	39.8	40.1
Чорні і кольорові метали та вироби	4.6	7.4	6.8	6.9	6.2	6.5	6.1	5.3	5.9	6.1	6.3	6.0	5.8
Машини, устаткування, транспортні засоби, прилади	17.6	27.4	21	24.3	26.4	25.3	22.1	22.5	29.1	30.0	30.5	33.8	34.3
III. Переважно товари споживчого призначення	8.7	9	8.5	6.7	7.7	8.7	9.5	9.2	9.5	8.4	8.7	9.5	10.9
Готові харчові продукти	3.8	4	4.1	3.7	3.5	4.2	4.8	4.3	4.4	3.9	4.1	4.3	5.5
Шкіряна і хутряна сировина і вироби з неї	0.3	0.3	0.3	0.2	0.3	0.3	0.4	0.4	0.5	0.5	0.5	0.5	0.4
Текстиль і вироби з нього, взуття	4.6	4.7	4.1	2.8	3.9	4.2	4.3	4.5	4.6	4.0	4.1	4.7	5.0
IV. Інші товари	9.9	3.4	3.6	3.8	3.9	3.9	4.2	3.5	4.0	3.4	4.3	3.8	4.5

Джерело: складено авторами на основі даних Держстату України [26].

Наслідки науково-технічного прогресу та тенденції соціально-економічного розвитку породжують нові суспільні потреби, свідченням чого є зростання попиту на високотехнологічні й інноваційні товари. Однак відстала галузева й технологічна структура української промисловості не здатна задовольнити потреби внутрішнього ринку, що зумовлює високий рівень імпортової залежності [30].

За підсумками 2020 р., найбільша частка у загальному обсягу імпорту припадала на продукцію машинобудування (34.3 %), хімічної промисловості (19.9 %), мінеральні продукти (15.5 %), продукцію АПК та харчової промисловості (12.0 %), металургійного комплексу (5.8 %) та легкої промисловості (5.5 %) [29].

Якщо на перших етапах ринкової трансформації економіки зростання імпорту можна було пояснити дефіцитом якісної продукції вітчизняного виробництва, то масштаби, яких набув імпорт упродовж останніх років, кардинально змінюють погляди на ситуацію у про-

мисловості, оцінку її місії в економічному розвитку країни та стають підставою для розгляду імпортої експансії як украй небезпечної тенденції національного розвитку [31].

За даними Державної служби статистики України, у структурі використання імпорту у 2005–2020 рр. частка товарів проміжного споживання коливалась у середньому з 49 % (2020 р.) до 64.6 % (2009 р.) [26], що свідчить про суттєвий рівень імпортозалежності промисловості України від завезених товарів, зокрема у паливно-енергетичній галузі. Однак при цьому слід відмітити скорочення частки імпортованих товарів проміжного споживання в останні роки (табл. 3). Також змінюється і структура імпорту проміжного споживання по галузях, зокрема, суттєво скорочується частка мінеральних продуктів (з 47.2 % у 2015 р. до 27.4 % – у 2020 р.). Натомість зростають частки у проміжному споживанні імпорту продовольчих товарів та сировини для їх виробництва (з 5.1 % у 2015 р. до 7.6 % у 2020 р.), продукції хімічної промисловості (з 23.2 % у 2015 р. до 27 % у 2020 р.), машинобудування (з 7.8 % у 2015 р. до 14.2 % у 2020 р.), металургійної продукції (з 7.7 % у 2015 р. до 10.6 % у 2020 р.), деревини та виробів з неї (з 3.5 % у 2015 р. до 5.1 % у 2020 р.) та промислових виробів (з 5 % у 2015 р. до 6.3 % у 2020 р.).

Таблиця 3

Динаміка та структура імпорту за економічними категоріями використання

Категорія	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
ОБСЯГИ, млн дол. США																
УСЬОГО	34 375	43 148	57 996	82 960	43 683	57 538	77 822	81 256	73 198	51 211	35 087	36 713	46 607	53 924	57 646	51 180
Засоби виробництва	5 699	7 456	10 447	14 451	5 205	7 054	11 665	12 475	10 278	6 463	4 785	6 710	8 907	9 897	11 134	10 404
Товари проміжного споживання	21 886	26 884	36 117	50 640	28 213	36 723	49 457	48 674	42 973	31 024	22 126	20 802	26 828	30 885	30 983	25 098
Споживчі товари	5 751	7 493	9 868	17 137	9 944	13 460	16 261	19 675	19 577	13 114	7 822	8 859	10 632	12 599	15 028	15 455
Інші категорії товарів	1 039	1 315	1 564	732	321	301	439	432	370	610	354	342	240	543	501	223
СТРУКТУРА, %																
УСЬОГО	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Засоби виробництва	16.6	17.3	18.0	17.4	11.9	12.3	15.0	15.4	14.0	12.6	13.6	18.3	19.1	18.4	19.3	20.3
Товари проміжного споживання	63.7	62.3	62.3	61.0	64.6	63.8	63.6	59.9	58.7	60.6	63.1	56.7	57.6	57.3	53.7	49.0
Споживчі товари	16.7	17.4	17.0	20.7	22.8	23.4	20.9	24.2	26.7	25.6	22.3	24.1	22.8	23.4	26.1	30.2
Інші категорії товарів	3.0	3.0	2.7	0.9	0.7	0.5	0.6	0.5	0.5	1.2	1.0	0.9	0.5	1.0	0.9	0.4
ТЕМПИ ЗРОСТАННЯ ДО ПОПЕРЕДНЬОГО РОКУ, %																
УСЬОГО		125.5	134.4	143.0	52.7	131.7	135.3	104.4	90.1	70.0	68.5	104.6	126.9	115.7	106.9	88.8
Засоби виробництва		130.8	140.1	138.3	36.0	135.5	165.4	106.9	82.4	62.9	74.0	140.2	132.7	111.1	112.5	93.4
Товари проміжного споживання		122.8	134.3	140.2	55.7	130.2	134.7	98.4	88.3	72.2	71.3	94.0	129.0	115.1	100.3	81.0
Споживчі товари		130.3	131.7	173.7	58.0	135.4	120.8	121.0	99.5	67.0	59.6	113.3	120.0	118.5	119.3	102.8

Джерело: побудовано авторами за даними НБУ [29].

Частка товарів для кінцевого споживання, де левову частку посідає споживання сектора домашніх господарств, за досліджуваний період зросла мало не удвічі, що є індикатором імпортного вектора в структурі споживання. При цьому в останні роки стабільно зростає частка продовольчих товарів (з 27.9 % у 2015 р. до 29.4 % у 2020 р.), машин і транспортних засобів (з 14.7 % у 2015 р. до 24.1 % у 2020 р.) та промислових виробів (з 8.3 % у 2015 р. до 9.2 % у 2020 р.). Скорочення імпорту у кінцевому споживанні відмічено у групах: мінеральні продукти (з 9.5 % у 2015 р. до 5.2 % у 2020 р.), продукція хімічної промисловості (з 30.8 % у 2015 р. до 25.2 % у 2020 р.) та виробів з деревини (з 1.9 % у 2015 р. до 0.5 % у 2020 р.).

Суттєво зменшується і частка імпорту у валовому нагромадженні, яке є основою інноваційного розвитку і детермінантою модернізаційних зрушень в економіці України (табл. 4).

Таблиця 4

Структура використання імпорту в економіці України у 2007–2019 рр.

Рік	Проміжне споживання		Кінцеве споживання		Валове нагромадження		Усього імпорт
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн
2007	223217	61.3	63153	17.3	78003	21.4	364373
2008	325990	62.6	94578	18.2	100020	19.2	520588
2009	271425	61.9	92365	21.0	75043	17.1	438860
2010	395418	68.1	121662	20.9	63864	11.0	580944
2011	530879	67.3	148306	18.8	109716	13.9	788901
2012	533125	66.2	164735	20.5	108144	13.3	806004
2013	505675	65.0	191463	24.6	81005	10.4	778143
2014	556688	67.3	205774	24.9	64302	7.8	826764
2015	705090	65.1	278120	25.7	100228	9.2	1083438
2016	827161	61.7	351391	26.2	162563	12.1	1341115
2017	989691	59.5	475432	28.6	197005	11.9	1662128
2018	1134649	59.1	547102	28.5	238111	12.4	1919862
2019	1073990	54.9	656168	33.5	227612	11.6	1957770

Джерело: розраховано авторами за даними Держстату України [32].

Низька частка імпорту товарів у валовому нагромадженні на тлі неспроможності вітчизняної науки продукувати інноваційно й технологічно новітні товари свідчить про консерватизм у промисловій політиці та задіяння у виробництві морально та технічно застарілого устаткування, що не відповідає вимогам науково-технічного прогресу.

За даними Держстату України, у 2020 р. суттєво зросла частка імпортованих товарів у роздрібній мережі, сягнувши найбільших показників із 2005 р. [26]. Частка імпортованої продовольчої продукції збільшилась за 2005–2020 рр. більше ніж удвічі, частка непродовольчих товарів також суттєво зросла, хоч і не так кричуще (рис. 7).

На ринках продовольчої продукції помітне потужне посилення імпортової складової у 2020 р. відносно 2017 р. у таких групах товарів, як: харчові олії та жири (більш ніж у 2 рази за відповідний період), цукрові кондитерські вироби (на 78 в. п), хлібобулочні та борошняні кондитерські вироби (на 61 в. п). Поряд з цим зростання за 2017–2020 рр.

(хоча і нижчими темпами) відмічено за групами: молочні продукти (на 37.5 в. п.), безалкогольні напої (на 34.9 в. п.), свіжі фрукти та овочі (на 20.8 в. п.) та інші продовольчі товари (на 22.1 в. п.). При цьому доречно відзначити, що зростання попиту на українському продовольчому ринку за деякими категоріями товарів, зокрема свіжі фрукти і овочі, вже задовольняється здебільшого завдяки імпорту (майже 53 % у 2020 р.) [26]. Тому виникає загрозна тенденція, за якої вітчизняна харчова промисловість вже не забезпечує зростаючий попит населення.

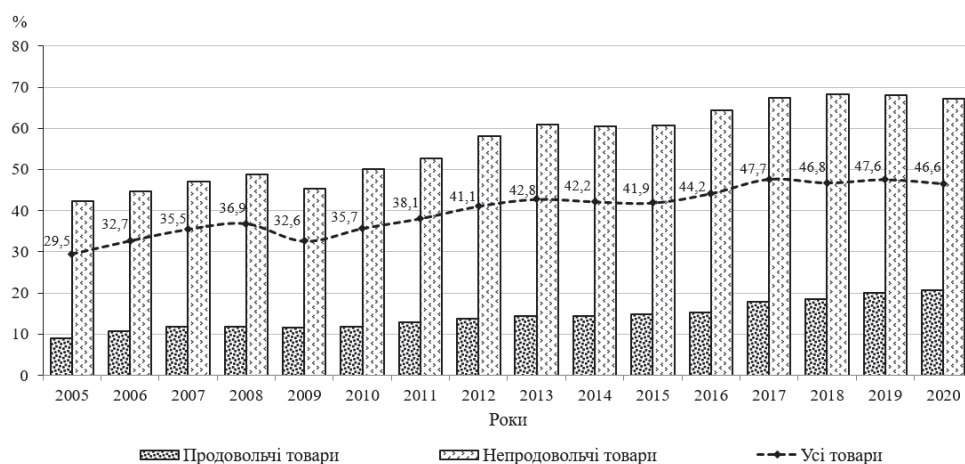

Рис. 7. Частка імпортованих товарів в обсягу продажу підприємств роздрібною торгівлі

Джерело: побудовано авторами за даними Держстату України [26].

Ще більш невтішною виглядає ситуація на ринку непродовольчих товарів. У цьому сегменті споживчого ринку тенденція збільшення імпортованої продукції спостерігається за більшістю товарних позицій – не тільки високотехнологічних, але й практично за всіма видами продукції легкої промисловості. Вітчизняне виробництво переважно не в змозі випускати конкурентоспроможну за якістю продукцію, а отже, маємо ситуацію, коли завдяки імпорту задовольняється 92.8 % внутрішнього попиту в одязі та білизні з тканин, 92.5 % – у взутті [26]. Водночас розширення попиту населення в товарах повсякденного вжитку є об'єктивним явищем і повинно спрацьовувати на розвиток власної країни, а не інших.

Залежність насичення внутрішнього ринку від зовнішньої торгівлі наразі актуалізує проблематику державного регулювання експортно-імпортними потоками. Структура формування товарної пропозиції внутрішнього товарного ринку України в цілому свідчить про значні диспропорції промислового потенціалу та потреб внутрішнього ринку, а також відображає суттєвий тиск з боку імпорту. Основою ефективного функціонування та розвитку внутрішнього ринку повинна стати конкурентоспроможна вітчизняна продукція, що може бути забезпечена у результаті впровадження стратегії селективного імпортозаміщення [28].

Однак ця стратегія повинна супроводжуватись одночасним зростанням експортної орієнтованості промислового виробництва у поєднанні з ефективним експорт-просуванням України на зарубіжних ринках.

Впровадження стратегії неоіндустріального імпортозаміщення в Україні.

Неоіндустріалізація є загальносвітовим трендом у післякризовий (2009 р.) період [33]. У нових умовах сучасна промислова політика реалізується в контексті посилення конкуренції за види промислової діяльності, що мають найбільший потенціал у частині створення вартості [34].

Як свідчить аналіз праць, присвячених цій проблемі, основною відмінною рисою неоіндустріального розвитку є те, що велика частина валового національного продукту (ВНП) формується завдяки виробництвам, заснованих на технологічних та інституційних інноваціях і вбудованих у глобальні ланцюги створення вартості [35].

Стосовно імпортозаміщення, неоіндустріалізація означає відновлення втрачених у 1990-ті роки ланок виробничих ланцюгів у машинобудуванні, радіоелектроніці, приладобудуванні, легкій, харчовій промисловості на новій технологічній основі, з одного боку, і на ресурсній базі розвинутого сировинного комплексу, з іншого. Отже, ініціювання неоіндустріального імпортозаміщення означає як баланс участі української економіки у глобальній системі поділу праці, так і реалізацію національного інноваційного потенціалу у вітчизняній промисловості.

Стратегія неоіндустріального імпортозаміщення в Україні може бути реалізована через подолання бар'єрів (організаційних, інституційних, технологічних), які стають за завади впровадження моделі неоіндустріальної економіки.

Цілеспрямовано і в найкоротші терміни приступити до формування необхідних для неоіндустріального імпортозаміщення інститутів і державі, і бізнесу заважає деінституціалізація структурної політики. Вона виявляється у деформації довгострокових економічних інтересів держави та відсутності дієвих стратегій промислового розвитку, які об'єднують інтереси держави, сировинного і переробного бізнесу, великого, середнього і малого підприємництва, фінансових фірм і промислових підприємств. Деінституціалізація економічної політики держави посилюється суб'єктивними чинниками – сировинним лобі, політичними інтересами збереження рентно-сировинної моделі, недостатнім розумінням владою наслідків технологічної деградації промисловості та втрати її суб'єктами конкурентоспроможності на внутрішньому ринку.

Проблема в основному полягає не в тому, що державою або самими господарюючими суб'єктами неправильно обрано стратегічні напрями розвитку виробництва, а в тому, що в країні відсутні інституційні умови для переходу до неоіндустріальної моделі розвитку, не створено необхідних інститутів.

Діючі в Україні інститути (законодавство, моральні норми тощо) стимулюють господарюючих суб'єктів до отримання доходів не через підвищення ефективності бізнесу і забезпечення конкурентних переваг шляхом модернізації виробництва і використання інновацій, а завдяки пошуку ренти, участі у тіньовій економічній діяльності, політичній та бюрократичній корупції, здійсненню інших правопорушень. Сформовані інститути не створюють умов для успішної конкуренції на світових ринках ще й тому, що істотно підвищують витрати і ризики господарської діяльності.

Серед специфічних інституційних бар'єрів, які перешкоджають ефективності вжитих державою зусиль з розвитку імпортозаміщення, можна виділити: низьку ефективність державних інвестиційних витрат, консервацію низького рівня розвитку інститутів ринку в ренто-сировинній моделі економіки та негативні інституційні зовнішні ефекти (екстерналії).

Імпортозаміщення в українській економіці, що стикається з бар'єром *неефективності державних інвестицій*, не може мати неоіндустріальний характер. Головна причина цього – інвестиційна: домінування інвестицій з короткостроковим ефектом, орієнтованих на кон'юнктуру сировинного і фінансового ринків. У результаті інвестиції, які б дали змогу розпочати випуск у країні конкурентоспроможної продукції для внутрішнього ринку, здійснюються точково, без урахування реальної потреби промисловості в оновленні засобів виробництва, у фінансуванні НДДКР.

Нерозвинені ринкові інститути стримують зростання підприємницької активності й позбавляють ефективною державної підтримки переробні та високотехнологічні галузі. Наявні в Україні як зовнішні ринкові інститути (органи державного управління, закони і постанови, суди), так і внутрішні (контракти, права власності, конкуренція, механізми ціноутворення), знаходяться на низькому рівні розвитку і не забезпечують ані повноцінну взаємодію бізнесу і влади, ані його необхідну підтримку.

Негативні інституційні зовнішні ефекти (екстерналії) являють собою небажані для суб'єктів імпортозаміщення наслідки функціонування інститутів, спеціально створених для ініціювання цього процесу. А для подолання цих наслідків, в свою чергу, потрібне створення нових інститутів; у подальшому такий цикл "інститутотворення" може повторюватися багато разів.

Причина появи інституціональних екстерналій полягає в складному і неоднозначному ефекті від створення державою нових формальних інститутів, в "ламанні" первинних цілей на користь різноманіття економічних інтересів, лобі різних груп агентів. У підсумку одні й ті ж зусилля держави щодо зміни системи інститутів у сфері промислової політики, регулювання інвестування переробних виробництв та інно-

вацій можуть дати як бажані, так і небажані для імпортозаміщення результати. Таким чином, можна виділити інституційні екстерналії неоіндустріального імпортозаміщення, що виявляються у:

- низькому попиту на інновації, наслідком чого є те, що, практично в зародковому стані знаходиться ринок інноваційної продукції та необхідна інфраструктура. Низьким є рівень комерціалізації результатів наукових досліджень і розробок. Відсутня система інформаційної підтримки ринку інновацій, а також система обміну інформацією між розробниками та потенційними інвесторами. Досить повільно розвивається мережа сучасних інноваційних структур (венчурні фонди, технопарки, бізнес-інкубатори тощо);

- погіршенні інвестиційного клімату в переробних галузях через бюрократизацію інвестиційних рішень держави у міру розвитку законодавчого забезпечення промислової політики, водночас із трансляцією всередину зовнішніх шоків;

- зростанні невизначеності інвесторів щодо перспектив внутрішнього попиту на продукцію кінцевого споживання, що відповідає міжнародним технологічним стандартам;

- недостатньому фінансуванні державою цільових програм за пріоритетами, що пов'язані з національними конкурентними перевагами, зокрема без надання пільгових кредитів і державних гарантій під інвестиції для закупівлі капіталоемного вітчизняного обладнання тощо.

Реальність такої парадоксальної небезпеки позитивних структурних зрушень можна пояснити тим, що всі спроби модернізації української промисловості (створення технопарків та інноваційних кластерів) обумовлена не технологічним проривом, а спіловер-ефектом. Він полягає в отриманні вигоди не стільки від впровадження інновацій, скільки від його побічних ефектів – поліпшення іміджу, підвищення кредитоспроможності, створення нових робочих місць, покращання відносин з владою тощо. В умовах існуючих інституційних бар'єрів дія спіловер-ефекту призводить до того, що імпортозаміщення в українській промисловості відбувається у вигляді імітації вже створених за кордоном і застарілих технологій і в спробі їх відтворення на вітчизняних підприємствах.

Усі інституційні бар'єри неоіндустріального імпортозаміщення – як загальні, так і специфічні – знаходяться в тісному взаємозв'язку з проблемою технологічного відставання української економіки. У результаті виникає особливий бар'єр – *технологічний*. Він являє собою стійку самопідтримувану ситуацію, в якій розвиток у країні конкурентоспроможних високотехнологічних виробництв для заміщення імпорту стримується несприятливим інституційним середовищем. У свою чергу, таке середовище з сукупністю інституційних бар'єрів підтримується умовами, в яких реалізується рентно-сировинна модель економіки країни.

Подолання технологічного бар'єру фактично означає "запуск" технологічного мультиплікатора, дія якого виявляється в каталізації випуску менш технологічних виробництв більш високотехнологіч-

ними. Це вимагає безперешкодного трансферу технологій з наукоємних і високотехнологічних секторів до переробних галузей промисловості. Фактично подолання технологічного бар'єру має бути ознаменоване інституційним забезпеченням формування нових технологічних і науково-виробничих платформ для інтенсивного насичення внутрішнього ринку конкурентоспроможними товарами. Для того щоб імпортозаміщення сприяло відновленню конкурентоспроможної переробної промисловості й "запустило" технологічний мультиплікатор, необхідні системні інституційні перетворення.

Висновки. Неоіндустріалізація, що пов'язана зі структурними зрушеннями в економіці розвинених країн, обумовленими розвитком новітнього VI технологічного укладу й "Індустрії 4.0", та імпортозаміщення знаходяться у функціональному причинно-наслідковому зв'язку, що об'єднує їх у системі структурних перетворень економіки. Попри глобальний характер неоіндустріального шляху, для української економіки, деіндустріалізація якої ускладнила прискорений розвиток несиловинного експорту, імпортозаміщення є головним джерелом неоіндустріалізації.

Основними принципами неоіндустріального імпортозаміщення, що визначають відмінність комплексу інструментів автаркічного й наздоганяючого імпортозаміщення, є: обумовленість структурними перетвореннями і розвитком економічних відносин у відтворювальній сфері; стратегічне планування, що поєднує короткостроковий протекціонізм і стимулювання інноваційного розвитку промисловості; пріоритетне заміщення імпорту засобів виробництва і випереджаючий імпорт технологій у рамках державно-приватного партнерства.

Упродовж усього періоду незалежності внутрішній ринок в Україні відігравав другорядну роль. Національні виробники і споживачі, як правило, орієнтувалися на привабливіші зовнішні ринки та більш конкурентоспроможну імпортовану продукцію. У такій моделі економічного розвитку хронічно нагромаджувалися макроекономічні дисбаланси та девальваційний потенціал.

Сучасний кризовий стан української економіки (значне нагромадження зовнішнього боргу, відставання за макроекономічними показниками від країн-сусідів, стагнація виробництва промислової продукції, негативна динаміка внутрішнього капітального інвестування) вимагає першочергової концентрації зусиль і розроблення заходів державної політики у сфері відновлення зростання внутрішнього ринку (зменшення імпортозалежності національної економіки; сприяння розвитку малого та середнього бізнесу; поліпшення умов реалізації людського потенціалу; зміцнення інституційної основи національної економіки, її декриміналізація та детінізація).

Тенденція до нарощування частки імпорту на внутрішньому ринку України не відповідає національним економічним інтересам і гальмує потенціал розвитку національного виробництва. Констатовано, що:

розвиток внутрішнього ринку головним чином підтримується імпортом (переважання темпів зростання імпорту над темпами зростання випуску); структуру українського імпорту складає високотехнологічна продукція, енергоносії та товари кінцевого споживання; посилюється імпортний вектор у структурі споживання (зростає частка імпорту в кінцевому споживанні товарів як продовольчого, так і непродовольчого спрямування); значно скорочується частка імпорту у структурі валового нагромадження, що є основою інноваційного розвитку і детермінантою модернізаційних зрушень в економіці України.

Для реалізації стратегії неоіндустріального імпортозаміщення в Україні необхідно забезпечити подолання бар'єрів (організаційних, інституційних, технологічних), які стають на заваді впровадження моделі неоіндустріальної економіки, що передбачає виконання такого комплексу умов: формування сприятливого інституційного режиму для розвитку імпортозамінних виробництв, цілеспрямований вихід на інституційну траєкторію неоіндустріального розвитку, формування необхідного інституційного середовища з розробленням загальноекономічної програми неоіндустріального імпортозаміщення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналітична доповідь НІСД до щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2020 р. URL: <https://www.president.gov.ua/news/poslannya-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-do-verho-64717>.
2. Aslund A., Dabrowski M. Challenges of Globalization: Imbalances and Growth, 2015. URL: <https://www.researchgate.net/publication/227441550>.
3. Adam S. Posen. The Post-American World Economy. Globalization in the Trump Era – 2018. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2018-02-13/post-american-world-economy>.
4. Genereux F. (2017). Protectionism: A Brake on Economic Growth. *Economic Studies*. 17 February. URL: <https://www.desjardins.com/ressources/pdf/pv170217-e.pdf>.
5. Krugman P. Thinking About a Trade War. 2018. URL: <https://www.nytimes.com/2018/06/17/opinion/thinking-about-a-trade-war-very-wonkish.html>.
6. Noland M., Robinson S., Moran T. (2016). Impact of Clinton's and Trump's Trade Proposals; T. Moran (Ed.). Assessing Trade Agendas in the US Presidential Campaign, Peterson Institute for International Economics (PIIE). Briefing 16-6. P. 17-39. URL: <https://www.rexsresources.com/uploads/6/5/2/1/6521405/piieb16-6.pdf>.
7. Irwin Douglas A. Import substitution is making an unwelcome comeback. 2020. URL: <https://www.piie.com/blogs/trade-and-investment-policy-watch/import-substitution-making-unwelcome-comeback>.
8. Irwin Douglas A. The rise and fall of import substitution. 2020. URL: <https://www.piie.com/publications/working-papers/rise-and-fall-import-substitution>.
9. Long Guoqiang China's Sustainable Trade Strategy. International Institute for Sustainable Development. 2010.

10. Shafaeddin, Mehdi & Pizarro, Juan (2007). From Export Promotion to Import Substitution; Comparative Experience of China and Mexico. URL: https://www.researchgate.net/publication/24115101_From_Export_Promotion_To_Import_Substitution_Comparative_Experience_of_China_and_Mexico.
11. Epshtein D. Business Source Premier. Problems of Economic Transition, 59 (Import Substitution and Neo-Industrialization). 2017. P. 186-201.
12. Adewale A. R. Import substitution industrialisation and economic growth – Evidence from the group of BRICS countries. *Future Business Journal*. 2017. № 3. 138-158. DOI: 10.1016/j.fbj.2017.06.001.
13. Мазаракі А. А., Мельник Т. М., Юхименко В. В. та ін. Стратегія посткризового розвитку зовнішньоекономічного сектору України; за заг. ред. А. А. Мазаракі. Київ: Київський національний торговельно-економічний університет, 2014. 652 с.
14. Ринки реального сектора економіки України: структурно-інституціональний аналіз; за ред. В. О. Точиліна. Київ: ІЕП НАН України, 2009. 640 с.
15. Моделі ідентифікації макроекономічних дисбалансів в Україні: кол. моногр.; за ред. М. І. Скрипниченко. Київ: ІЕП НАН України, 2015. 544 с.
16. Цап М. В., Палінчак М. М., Стебляк Д. М. Сутнісні характеристики процесу імпортозаміщення та його ролі в соціально-економічному розвитку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Вип. 18(3). С. 118-122. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/18_3_2018ua/26.pdf.
17. Якубовський М. М. Внутрішній ринок як дзеркало проблем української промисловості. *Економіка України*. 2012. № 8. С. 4-15.
18. Лупак Р. Л. Державна політика імпортозаміщення в системі забезпечення економічної безпеки України: пріоритети та інструменти реалізації: монографія. Львів: АТБ, 2018. 527 с. URL: http://www.lute.lviv.ua/fileadmin/www.lac.lviv.ua/data/kafedry/Ekonomiky/Docs/2018_Monografiya_Lupak_R_L.pdf.
19. Пребиш Р. Периферийный капитализм: есть ли ему альтернатива? М.: ИЛА, 1992. 337 с.
20. Линдерт П. Х. Экономика мирохозяйственных связей. М.: Прогресс, 1992. 518 с.
21. Ляшенко В. І., Котов Є. В. Україна ХХІ: неоіндустріальна держава або "крах проекту"?: монографія; НАН України, Ін-т економіки пром-сті; Полтавський ун-т економіки і торгівлі. Київ, 2015. 196 с.
22. Дейнеко Л. В., Шовкун І. А., Шелудько Е. І. та ін. Неоіндустріальна трансформація промислового потенціалу України: кол. монографія; за ред. Л. В. Дейнеко; НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогнозів. НАН України". Київ, 2016. 278 с. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/277.pdf>.
23. Schütz F. Co-shaping the Future in Quadruple Helix Innovation Systems: Uncovering Public Preferences Toward Participatory Research and Innovation. *The Journal of Design, Economics, and Innovation*. 2019. Vol. 5. P. 2. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2405872618301394>.
24. Veblen, T. (2010). Why is Economics Not an Evolutionary Science? E: CO Issue, Vol. 12. № 2. P. 41-69.
25. Статистика зовнішнього сектору України за методологією 6-го видання "Керівництва з платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції" (МВФ, 2009). НБУ. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector-external#4>.

26. Статистична інформація Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/oper_new.html.
27. European Statistical Recovery Dashboard. Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/cache/recovery-dashboard>.
28. Мельник Т. М., Пугачевська К. С. Імпортозалежність економіки України і пріоритети селективного імпортозаміщення. *Економіка України*. 2016. № 4. С. 29-44.
29. Зовнішня торгівля товарами. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector-external#3>.
30. Економічна складова Угоди про асоціацію між Україною та ЄС: наслідки для бізнесу, населення та державного управління. *Інтеграційні можливості України: перспективи та наслідки*: наук. доп.; за ред. В. М. Гейця. Київ: ІЕП НАН України, 2014. 92 с.
31. Якубовський М. М. Внутрішній ринок як дзеркало проблем української промисловості. *Економіка України*. 2012. № 8. С. 4-15.
32. Статистичний збірник "Таблиця "Витрати-випуск" України в основних цінах" за відповідні роки. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
33. European Commission (2014). A Europe 2020 Initiative. Reindustrialising Europe: Member States' Competitiveness Report. 2014, 281 p.
34. Lütkenhorst W., Altenburg T., Pegels A., Vidican G. (2014). Green industrial policy: Managing transformation under uncertainty. Bonn: DIE. 51 S.: Ill. Discussion Paper 28.
35. Olivier Cattaneo, Gary Gereffi. The World Bank, (2010). Global value chains in a postcrisis world: a development perspective; Cornelia Staritz (Ed.). The International Bank for Reconstruction and Development, 391 p.

Стаття надійшла до редакції 30.08.2021.

Mazaraki A., Melnyk T. Neo-industrial import substitution strategy in Ukraine.

Background. The high level of the country's dependence on imports of goods and services leads to significant vulnerability of its economy to market fluctuations, adverse price trends in the world market and threatens the competitiveness of domestic production and exports.

The analysis of recent research and publications reveals that the problems of import contribution to the process of commodity saturation of Ukraine's domestic market, structural changes identification, strategic priorities and institutional transformations in the state implementation of import substitution policy need in-depth study.

The **aim** of this paper is to study implementation possibilities of the strategy of neo-industrial import substitution in the economy of Ukraine.

Materials and methods. Modern scientific concepts, theoretical work on development and analysis of internal market functioning, statistical data are theoretical and methodological basis of this paper. Methods of statistical analysis, synthesis, grouping and graphical representation of the results were used to achieve the research purpose and implementation of the tasks.

Results. The concept of neo-industrial import substitution is considered. The present state of Ukraine's domestic market development and foreign trade is analyzed, the determinants of import dependence of Ukraine's economy are defined. Thus, problematic issues of institutional support for the implementation of neo-industrial import substitution strategy in Ukraine are outlined, the proposals for its realization are made.

Conclusion. Thus, we believe that it is necessary to overcome barriers (organizational, institutional, technological) that hinder the implementation of neo-industrial economy model for realization of neo-industrial import substitution strategy in Ukraine.

It provides performance of a set of conditions: the formation of a favorable institutional regime for the development of import-substituting productions, purposeful outing to the institutional trajectory of neo-industrial development, the formation of necessary institutional environment with general economic program development of neo-industrial import substitution.

Keywords: foreign trade, import, domestic market, import substitution, import dependence, neo-industrial import substitution, structure of import use.

REFERENCES

1. Analitichna dopovid' NISD do shhorichnogo Poslannja Prezydenta Ukrai'ny do Verhovnoi' Rady Ukrai'ny pro vnutrishnje i zovnishnje stanovyshe Ukrai'ny u 2020 r. [NISS Analytical Report to the Annual Address of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine on the Internal and External Situation of Ukraine in 2020]. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/news/poslannya-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-do-verho-64717> [in Ukrainian].
2. Åslund, A., & Dabrowski, M. (2015). Challenges of Globalization: Imbalances and Growth, Retrieved from <https://www.researchgate.net/publication/227441550> [in English].
3. Adam S., Posen. The Post-American World Economy. Globalization in the Trump Era – 2018. Retrieved from <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2018-02-13/post-american-world-economy> [in English].
4. Genereux, F. (2017). Protectionism: A Brake on Economic Growth. *Economic Studies*. 17 February. Retrieved from <https://www.desjardins.com/ressources/pdf/pv170217-e.pdf> [in English].
5. Krugman, P. Thinking About a Trade War. 2018. Retrieved from <https://www.nytimes.com/2018/06/17/opinion/thinking-about-a-trade-war-very-wonkish.html> [in English].
6. Noland, M., Robinson, S., & Moran, T. (2016). Impact of Clinton's and Trump's Trade Proposals; T. Moran (Ed.). Assessing Trade Agendas in the US Presidential Campaign, Peterson Institute for International Economics (PIIE). Briefing, 16 (6), 17-39. Retrieved from <https://www.rexresources.com/uploads/6/5/2/1/6521405/piieb16-6.pdf> [in English].
7. Irwin A., Douglas (2020). Import substitution is making an unwelcome comeback. Retrieved from <https://www.piie.com/blogs/trade-and-investment-policy-watch/import-substitution-making-unwelcome-comeback> [in English].
8. Irwin A., Douglas. The rise and fall of import substitution (2020). Retrieved from <https://www.piie.com/publications/working-papers/rise-and-fall-import-substitution> [in English].
9. Long Guoqiang China's Sustainable Trade Strategy (2010). International Institute for Sustainable Development [in English].
10. Shafaeddin, Mehdi & Pizarro, Juan (2007). From Export Promotion to Import Substitution; Comparative Experience of China and Mexico. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/24115101_From_Export_Promotion_To_Import_Substitution_Comparative_Experience_of_China_and_Mexico [in English].
11. Epshtein, D. (2017). Business Source Premier. Problems of Economic Transition, 59 (Import Substitution and Neo-Industrialization), 186-201 [in English].
12. Adewale, A. R. (2017). Import substitution industrialisation and economic growth – Evidence from the group of BRICS countries. *Future Business Journal*, 3, 138-158. DOI: 10.1016/j.fbj.2017.06.001 [in English].
13. Mazaraki, A. A., Mel'nyk, T. M., Juhymenko, V. V. ta in. (2014). *Strategija postkryzovogo rozvytku zovnishn'oekonomichnogo sektoru Ukrai'ny [Post-crisis development strategy of foreign economic sector of Ukraine]*. A. A. Mazaraki (Ed.). Kyiv: Kyi'vs'kyj nacional'nyj torgovel'no-ekonomichnyj universytet [in Ukrainian].

14. Rynky real'nogo sektora ekonomiky Ukrainy: struktarno-instytucional'nyj analiz [Real sector markets of the economy of Ukraine: structural and institutional analysis] (2009). V. O. Tochylin (Ed.). Kyiv: IEP NANUkrai'ny [in Ukrainian].
15. Modeli identyfikacii' makroekonomichnyh dysbalansiv v Ukraini [Models for identifying macroeconomic imbalances in Ukraine] (2015). M. I. Skrypnichenko (Ed.). Kyiv: IEP NANUkrai'ny [in Ukrainian].
16. Cap, M. V., Palinchak, M. M., & Steblak, D. M. (2018). Sutnisni harakterystyky procesu importozamishhennja ta jogo roli v social'no-ekonomichnomu rozvytku [Essential characteristics of import substitution process and its role in socio-economic development]. *Naukovyj visnyk Uzhgorods'kogo nacional'nogo universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, 18(3), 118-122. Serija: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove gospodarstvo. Retrieved from http://www.visnyk-ekonom.uzhnu.uz.ua/archive/18_3_2018ua/26.pdf [in Ukrainian].
17. Jakubovs'kyj, M. M. (2012). Vnutrishnij rynek jak dzerkalo problem ukrai'ns'koi' promyslovosti [Domestic market as a mirror of the problems of Ukrainian industry]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 8, 4-15 [in Ukrainian].
18. Lupak, R. L. (2018). Derzhavna polityka importozamishhennja v systemi zabezpechennja ekonomichnoi' bezpeky Ukrainy: priorityty ta instrumenty realizacii' [State policy of import substitution in the system of economic security of Ukraine: priorities and implementation tools]. Retrieved from http://www.lute.lviv.ua/fileadmin/www.lac.lviv.ua/data/kafedry/Ekonomiky/Docs/2018_Monografiya_Lupak_R._L.pdf [in Ukrainian].
19. Prebish, R. (1992). *Periferijnyj kapitalizm: est' li emu al'ternativa?* [Peripheral capitalism: is there an alternative?]. Moscow: ILA [in Russian].
20. Lindert, P. H. (1992). *Jekonomika mirohozjajstvennyh svjazej* [Economics of World Economic Relations]. Moscow: Progress [in Russian].
21. Ljashenko, V. I., & Kotov, Je. V. (2015). *Ukrai'na XXI: neoindustrial'na derzhava abo "krah projektu"?* [Ukraine XXI: neo-industrial state or "collapse project"?]. Kyiv [in Ukrainian].
22. Dejneko, L. V., Shovkun, I. A., Shelud'ko, E. I. ta in. (2016). *Neoindustrial'na transformacija promyslovogo potencialu Ukrainy* [Neo-industrial transformation of Ukraine's industrial potential]. L. V. Dejneko (Ed.). Retrieved from <http://ief.org.ua/docs/mg/277.pdf> [in Ukrainian].
23. Schütz, F. (2019). Co-shaping the Future in Quadruple Helix Innovation Systems: Uncovering Public Preferences toward Participatory Research and Innovation. *The Journal of Design, Economics, and Innovation*. Vol. 5. Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2405872618301394> [in English].
24. Veblen, T. (2010). Why is Economics Not an Evolutionary Science? *E: CO* Vol. 12. 2, 41-69 [in English].
25. Statystyka zovnishn'ogo sektoru Ukrainy za metodologijeju 6-go vydannja "Kerivnyctva z platizhnogo balansu ta mizhnarodnoi' investycijnoi' pozycii" (MVF, 2009) [Statistics of external sector of Ukraine according to the methodology of the 6th edition "Guidelines on balance of payments and international investment position" of the NBU]. Retrieved from <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector-external#4> [in Ukrainian].
26. Statystychna informacija Derzhavnoi' sluzhby statystyky Ukrainy [Statistical information of the State Statistics Service of Ukraine]. www.ukrstat.gov.ua/operativ. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/oper_new.html [in Ukrainian].
27. European Statistical Recovery Dashboard. Eurostat. Retrieved from <https://ec.europa.eu/eurostat/cache/recovery-dashboard> [in English].
28. Mel'nyk, T. M., & Pugachevs'ka, K. S. (2016). Importozalezhnist' ekonomiky Ukrainy i priorityty selektivnogo importozamishhennja [Import dependence of Ukraine's economy and priorities of selective import substitution]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 4, 29-44 [in Ukrainian].

29. Zovnishnja torgivlja tovaramy [Foreign trade in goods]. *bank.gov.ua*. Retrieved from <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector-external#3> [in Ukrainian].
30. Ekonomichna skladova Ugody pro asociaciju mizh Ukrai'noju ta JeS: naslidky dlja biznesu, naselelnja ta derzhavnogo upravlinnja [Economic component of the EU-Ukraine Association Agreement: impact for business, population and public administration]. *Integration opportunities of Ukraine: perspectives and consequences: scientific report*. V. M. Gejec' (Ed.) (2014). Kyiv: IEP NAN Ukrai'ny [in Ukrainian].
31. Jakubovs'kyj, M. M. (2012). Vnutrishnij rynek jak dzerkalo problem ukrai'ns'koi promyslovosti [Domestic market as a mirror of the problems of Ukrainian industry]. *Ekonomika Ukrai'ny – Economy of Ukraine*, 8, 4-15 [in Ukrainian].
32. Statystychnyj zbirnyk "Tablycja "Vytraty-vypusk" Ukrai'ny v osnovnyh cinah" za vidpovidni roky [Statistical collection "Table" Costs-issue "of Ukraine in basic prices" for the respective years]. *www.ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
33. European Commission (2014). A Europe 2020 Initiative. Reindustrialising Europe: Member States' Competitiveness Report [in English].
34. Lütkenhorst, W. Altenburg, T., Pegels, A., & Vidican, G. (2014). Green industrial policy: Managing transformation under uncertainty. Bonn: DIE. 51 S.: Ill. Discussion Paper 28 [in English].
35. Olivier, Cattaneo, & Gary, Gereff. The World Bank (2010). Global value chains in a postcrisis world: a development perspective. Cornelia Staritz (Eds). The International Bank for Reconstruction and Development [in English].